

АСПЕКТИ РАЗВОЈА ДЈЕЧИЈЕ ЛИЧНОСТИ ПУТЕМ ЛИКОВНОГ СТВАРАЛАШТВА

Стана Попић¹
Оливера Караман²
Весна Н. Тодоровић

Апстракт: Ликовни израз сваког дјетета је један од значајнијих облика развоја укупне личности дјетета. Због тога је битно говорити о значају дјечијег ликовног стваралаштва и развоју дјечије личности у свим аспектима: социо-емоционалном, интелектуалном, физичком, развоју опажања, естетском и развоју креативности. Предмет овог рада је усмјерен на аспекте развоја дјечије личности путем ликовног стваралаштва. Циљ рада је указати на основне предности које даје ликовна култура и уопште креативни рад на развој личности, као и одговорити на питање како продукти дјечијег ликовног стваралаштва говоре о његовој личности, и на које начине можемо подржати и унаприједити поједине аспекте развоја дјечије личности.

Кључне ријечи: развој личности, ликовно стваралаштво, дјеца, креативни рад.

Увод

Личност сваког човјека је врло сложен појам. Развој личности условљен је бројним унутрашњим и спољашњим факторима. Када је у питању развој дјетета, сваки стадијум развоја подразумијева одређене промјене и изазове које је потребно савладати. У савладавању тих изазова значајну помоћ дјецци пружају особе којима је дијете окружено, што се првенствено односи на родитеље и наставнике. Они требају пратити развој дјетета, а посебну пажњу морају обратити на све појединачне аспекте развоја дјечије личности.

Дјечије ликовно стваралаштво јасан је показатељ цјелокупног развоја дјечије личности и свих појединачних аспеката. Дијете од друге године живота оставља прве трагове на папиру, најприје несвјесно, а касније свјесно обликује и именује оно што је унутрашњи садржај његовог бића. На тај начин дијете почиње да комуницира са собом и са свијетом око себе. Пролазећи кроз различите фазе ликовног израза, дјеца пролазе и кроз фазе развоја своје личности. У неким се развијају континуирано, у неким заостају или напредују. Многе унутрашње садржаје и доживљаје дијете није у стању вербално да испољи, али му ликовни израз помаже да то представи линијом, сликом, обликом. Цртеж открива много тога о осјећањима и развоју дјетета, што потврђује податак да су данас у примјени технике праћења развоја дјетета путем цртежа. Одавно је познато да фактори који утичу на развој личности дјетета утичу и на његов ликовни израз, али се може рећи и то да ликовно стваралаштво доприноси развоју личности дјетета и чини је потпунијом.

Значај дјечијег ликовног стваралаштва и кључни аспекти развоја дјечије личности

Ликовни израз спада у основне облике изражавања дјечије личности. Због тога је посебно интересантан за оне који желе да боље упознају дијете и његов духовни психолошко-физички развој. Дијете често у ликовном изразу изражава оно што не умије да каже усмено или га у томе омета околина. Зато је дјечији ликовни рад значајно средство за изражавање и ослобађање дјечијих потреба и мисли. Врло често је тешко објаснити шта је дијете хтјело да пренесе одређеном сликом, цртежом, с обзиром да одрасли углавном у објашењима полазе од субјективних фактора. Дивљан (2012) истиче да је овладавање ликовним облицима знак

¹milovanovicstana95@gmail.com

²olja_karaman@hotmail.com

менталне моћи дјетета на одређеном узрасном и емоционалном нивоу. Тодоровић (2014) говори о томе да се код дјеце узајамно развијају различити видови изражавања гдје учествује више психофизичких функција: усмјерена пажња, моторика, стваралачка машта, сликовно памћење, посматрање, мотивација, емоције и мишљење. Ликовно васпитање се не може свести само на естетске основе, већ постоји и непосредан утицај на дјететов развој чула и физички развој, когнитивни развој и развој интелигенције, социо-емоционални развој, развој комуникације и стваралаштва, развој креативности и семиотички развој.

Почетком 20. вијека је питање и уједно и изазов тумачења дјечијих цртежа подстакао бројне педагоге, психологе, педијатре и ликовне умјетнике да проучавају карактеристике дјечијег ликовног изражавања које су повезане са личношћу малог умјетника, његовим узрастом и нивоом развоја уопште. Први који је почео са истраживањем и анализом значења дјечијих цртежа био је њемачки педагог Кершенштајнер који је до 1905. године прикупио више од 100000 цртежа дјеце различитог узраста (Марковић и Тодоровић, 2016).

Слика 1. Развој људске фигуре из угла дјетета

Извор: Марковић и Тодоровић, 2016.

Балић-Шимрак (2010) наводи да научна истраживања потврђују тезу да рано бављене ликовним активностима унапређује бројне аспекте везане за развој и личност дјетета – ликовне активности подстичу бољу концентрацију, ликовне активности подстичу опуштање цијелог организма и лучење хормона среће, употреба различитих материјала, рјешавање проблема које доноси ликовни процес, експериментирање и тражење нових спознаја доприносе развоју дивергентног мишљења, а истовремено и креативности.

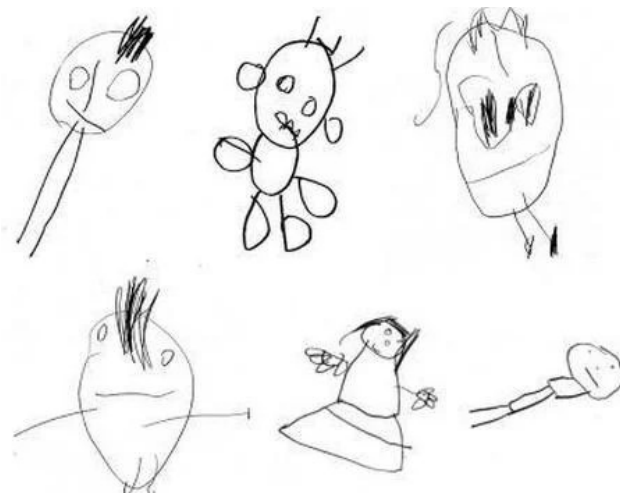
Развој дјечије личности из угла савремене психологије и ликовне културе

Када се говори о аспектима развоја дјечије личности, немогуће је не залазити у подручје развојне психологије која се бави овим аспектима врло детаљно. Као три водећа фактора која одређују развој дјетета Брковић (2011) истиче биолошке факторе, односно наследни фактор, средину, при чему се нарочито истиче социјална средина као друштвени и културни оквир у којем се одвија развој и физичка средина, док се трећи фактор односи на активност појединца путем које се остварује развој – интерактивност (између појединца и средине) и интраактивност (успостављање равнотеже унутар појединца).

Савремена развојна психологија се, истовремено са онтогенетским развојем психичког живота, бави проучавањем и тјелесног развоја због међусобне условљености физичког и психичког развоја. Дијете од двије недјеље прати обојене тачке, промјене контраста, облика и кретање објеката. Дуже задржава пажњу на црно-бијелом контрасту, нарочито у вертикалном положају, а пажњу му привлачи и промјена облика при чему показује изразиту преференцију за закривљене линије.

До четврте године дјеца цртају човјека као пуноглавца. Са пет до шест година дјеца цртају труп и ноге, док са 7 додају и друге елементе. Око друге године дјеца разликују четири

основне боје (црвену, жуту, зелену и плаву). Од 4. године повезују боје са именом, у 5. години поред основних боја знају и неке прелазне тонове. На овом узрасту разликују и свјетлине. Оштрина вида расте до 15. године, а опажање величине брже напредује у ситуацијама када величина постане ознака за избор предмета (Брковић, 2011). Како детаљи много тога говоре о интелигенцији дјецe, на наредној слици је приказано неколико дјечијих цртежа који се значајно разликују у истицању детаља (Слика 2).

Слика 2.Детаљи дјечијих цртежа као одраз интелектуалног развоја

Извор: <https://www.klix.ba/lifestyle/bebe/sta-djeciji-crtezi-govore-o-njihovoj-inteligenciji/140820090>

О феномену креативности из угла психологије говори се интензивније до изјаве Гилфорда који је истакао да ова тема заслужује далеко више пажње (Simonton, 2000). Гилфорд је говорио о томе да креативност представља битан и комплексан аспект људског размишљања и понашања, те да заслужује више пажње и истраживања. Он је посебан акценат ставио на значај промишљања „изван оквира“ и везу између интелигенције и креативности.

Значајни аспекти развоја дјечије личности путем ликовног стваралаштва

Његовање стваралаштва као става и изворне дјелотворне снаге у човјеку, спречава да појединац „изгуби“ јединство и суштину своје личности (Филиповић и Војводић, 2019). Филиповић и Каменов (2009) истичу да ликовна умјетност поред свих врста умјетности има највећи значај. Путем ликовног стваралаштва, долази до различитих аспеката развоја дјечије личности. Ту се прије свега мисли на социо-емоционални развој, развој опажања, интелектуални развој, физички развој, развој креативности и естетски развој. У свом раду, Филиповић и Каменов (2009) наводе да се на дјечије ликовно изражавање не може гледати са аспекта умјетности и умјетничког продукта, већ из угла развоја. Визуелно искуство код дјетета је изузетно значајно јер се захваљујући њему развија способност уочавања боја, облика и просторних односа и њихово представљање у цртању, сликању и тродимензионалном обликовању. Чуло додир почиње да се развија обичним гњечењем глине, а напредује у моделовању мноштва облика у различитим површинама и текстурама. Уколико су код дјецe перцептивна искуства сиромашна, онда она заостају у развоју способности за уочавање облика, боја и просторних односа (Тодоровић, 2014). У координацији ока и руке, контроли покрета и физичкој спретности уопште огледа се тјелесни развој дјетета. Он се развија кроз фазе почев од фазе шкрабања у предшколском узрасту до шематског цртежа у млађој школској доби.

Када је ријеч о когнитивном и развоју интелигенције, дијете се са симболима упознаје од самог предшколског узраста, при чему запажа и учи о чинијама, облицима, бојама, звуковима и сл. Свијет симбола је заправо предуслов касније умјетничке активности. Већ око

седме године дијете улази у фазу савладавања правила и шема, што је познато као фаза продуктивног стваралаштва. Од самог предшколског узраста дијете упознаје свијет симбола – ријечи, линија, облика, боја, звукова, активно се служећи њима. Они ће постати тек предуслови за умјетничку активност. Око седме године дијете улази у фазу савладавања правила и шема, што се дефинише као продуктивно стваралаштво. Према Карлаварису (1979) когниција је услов ликовне активности, али се и ликовним стваралаштвом подстиче когнитивни развој.

Емоционално стање дјетета је такође видљиво кроз ликовно изражавање. Емоционалне сметње се у дјечијим радовима изражавају се кроз константно понављање једне фигуре или детаља, што показује да дијете има потребу да се повлачи у свој свијет у коме се осјећа безбједно, избегавајући нова искуства. Скривене трауме дјетета се најбоље открити управо путем дјечијег цртежа. Да дијете најбоље исказује негативне потиснуте емоције цртежом, најбоље говори наредна слика (Слика 3).

Слика 3. Ликовни рад дјетета као показатељ трауме

Извор: <https://azra.ba/vijesti/261379/sta-se-krije-iza-mastovitog-djecijeg-uma/>

Емоционално ангажована дјеца разликују се по томе што имају слободнији ликовни израз. Примјер цртежа таквог дјетета дат је у наставку рада (Слика 4).

Слика 4. Ликовни рад емоционално ангажованог дјетета

Извор: <https://www.index.hr/lajk/poster/244256/15-urnebesnih-crteza-koji-dokazuju-da-djeca-gledaju-svijet-na-potpuno-drugaciji-i-zabavniji-nacin>

Значајни циљеви ликовног васпитања и образовања, када је у питању развој комуникације и стваралаштва, између осталих су (Каменов, 2006):

- Стваралаштво као особина и став личности која је конструктивна, продуктивна и осјетљива на људе и ствари око себе, способна да машта, планира, доноси одлуке, истрајава у ономе што је започела и спремна да преузима одговорност за своје поступке.
- Способност доживљавања и разумијевања умјетничких медијума, као и изражавања њиховим средствима, која осигуравају потребну равнотежу у односу на рационално, аналитичко мишљење које трага за једним тачним одговором и најприхватљивијим обликом понашања.

За дјецу је значајније њихово спонтано препуштање током ликовног стваралаштва које се јавља као особина и став личности која је конструктивна, продуктивна и осјетљива на људе и ствари око себе, способна да машта, планира, одлучује и која је спремна да преузима одговорности за своја дјела. Стваралаштво је уједно и вјежба самосталности при чему дијете тежи да се ослања на своје снаге и изражава сопствене идеје.

Обликовни развој подразумијева овладавање ликовно-изражајним средствима и способност њиховог коришћења (Тодоровић, 2014). Естетски развој је у уској вези са креативним развојем и подразумијева посматрање и доживљавање феномена лијепог у природи, сопственом окружењу, творевинама умјетности, као и самосталан стваралачки рад, који омогућавају поступак схватања, разумијевања умјетности. Развој способности ученика да стиче добар укус је могућ током наставе, али се то не односи на развој естетске свијести. Развој естетске свијести треба бити окренут више ка индивидуалном, а не ка наметању естетских вриједности које немају везе са личношћу дјетета и његовим окружењем.

Цртеж као форма дјечијег изражавања кроз различите стадијуме развоја

Цртање је један од основних начина испољавања дјечијих емоција. Развој цртања је у уској вези са укупним дјечијим развојем, а нарочито са интелектуалним и развојем личности. Пијаже је заступао став да је цртеж облик симболичке функције који се налази на пола пута између симболичке игре и менталне слике. У цртању као значајној активности разликују се одређене развојне фазе које се развијају и мијењају упоредо са фазама психичког развоја дјетета и развоја његове личности. Први стадијум развоја дјечијег цртања односи се на фазу шкрабања која траје од друге до треће године. Дјеца у овој фази не цртају облике ни конкретан садржај (Слика 5).

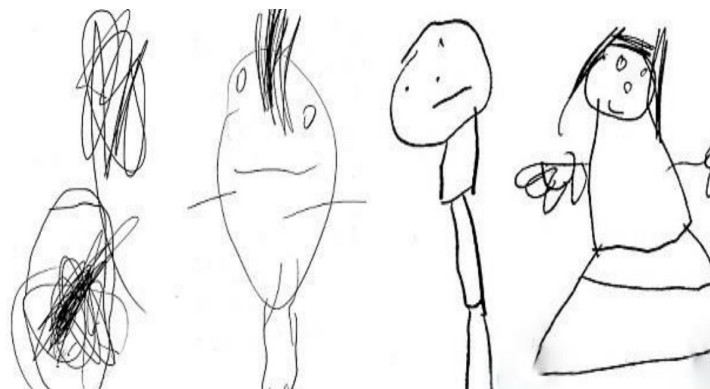
Слика 5. Цртеж дјетета у фази шкрабања

Извор: https://www.ucg.ac.me/skladiste/blog_2990/objava_69656/fajlovi/Dje%C4%8Diji%20crte%C5%BE.pdf

Наредна фаза је фаза симболичког цртања која је везана за узраст од треће до седме године. На овом узрасту дијете већ говори о својој намјери да нешто нацрта. У овом стадијуму дијете црта предмете на начин како их доживљава. Ову фаза у развоју дјечијег цртања одликује интелектуални реализам, с обзиром на то да дијете црта према сјећању, а цртеж пружа концептуална својства модела и оно што према њему осјећа, док истовремено занемарује

тренутно опажање. У овој фази величине и боје зависе од расположења дјетета, а не од реалних својстава предмета у стварности.

Од осме до девете године почиње фаза визуелног реализма гдје је у првом плану ново сазнање (Слика 6). У овој фази дијете динамичке активности приказује слиједом слика. Емоционални фактор је и у овој фази понекад доминантан, у смислу већих димензија привлачнијих објеката или цртања продужене руке која тежи ка томе да нешто дохвати. Оно што је значајно за ову фазу јесте да се у њој јавља реверзибилност – двојна социјална и просторна перспектива.

Слика 6. Цртеж дјетета у фази визуелног реализма

Извор: https://www.ucg.ac.me/skladiste/blog_2990/objava_69656/fajlovi/Dje%C4%8Diji%20crte%C5%BE.pdf

Отприлике око девете и десете године, цртежи добијају логички смисао. Једна од фаза која се најчешће везује за период од 10 године па надаље је фаза умјетничког цртања. Од ове године најчешће опада интерес за цртање, а надаље је примјетан само код оне дјеце која имају специфичне способности (Слика 7). Реалне слике приказују се из различитих углова, али и у различитим међусобним односима. Пијаже је закључио да дјеца у овом периоду имају могућност да унапријед означе хоризонтални ниво воде у бокалу који се нагиње у различитим правцима, што показује склад између развоја цртежа и интелектуалног развоја. Ипак, било који од наведених стадијума да је у питању, значајно је подстицати дјечије цртање и уопште сваки сегмент ликовног стваралаштва, јер се на тај начин богати дјечије искуство и унапријеђује личност дјетета. Свакако, треба водити рачуна о тренутним потребама дјетета и достигнутом нивоу развоја.

Слика 7. Фаза умјетничког цртања

Извор: https://www.ucg.ac.me/skladiste/blog_2990/objava_69656/fajlovi/Dje%C4%8Diji%20crte%C5%BE.pdf

Дечије ликовно стваралаштв у функцији откривања достигнутог степена развоја личности

Дјеца кроз продукте ликовног стваралаштва изражавају оно што не знају или не желе да кажу отворено. Кроз одређени цртеж или слику, одрасла особа може схватити дјечији однос према другим људима, предметима, појавама и сл. Наставници кроз дјечије ликовне радове анализирају интелектуалну зрелост, схватања, осјећања, перцепцију и аперцепцију, психолошко-ликовно личну карту кроз сензибилност, однос у друштву, а на основу свега тога изводе закључке о могућностима креативне ликовне надградње (Дивљан, 2000). Приликом проучавања продуката дјечијег стваралаштва, увијек треба имати у виду узраст као један од значајнијих фактора, с обзиром на то да се одређени облик/елемент слике, цртежа или другог продукта дјечијег стваралаштва јавља као типичан за дати узраст, док се у другом узрасту сматра неприкладним. Поред тога, треба узет и у обзир и чињеницу да на коначан резултат дјелује низ фактора попут композиције, начина планирања, околности у којима дјеца „стварају“ и сл.

Један од значајнијих елемената цртежа је величина цртежа и коришћење детаља. На примјер, дјеца главу људске фигуре често приказују превеликом како би показали што више детаља. Планирање укључивања детаља, осим на релативан однос дијелова исте фигуре, има утицај и на међусобан однос величина самосталних фигура. Дјеца тачно приказују релативне односе неколико ликова, с тим да је нарушен апсолутан однос међу ликовима који су у природи значајно различити по величини, што је примјетно на Слици 8.

Слика 8. Примјер различите перцепције о величини појединих елемената

Извор: Мандрапа, 2015.

Временом је закључено да је увећавање мањих фигура последица планирања довољно великог простора за биљежење свих детаља, које није било потребно у случају куће због њене величине која оставља довољно простора за потенцијалне детаље попут птице приказане на претходној слици. Временом су дефинисани начини којима би се могле објаснити промјене по питању величина дечјег цртежа различите афективне обојености; први је врста обрамбеног механизма, који смањивањем величине цртежа служи за смањивање претње или повећавање психолошке дистанце између цртача и претећег лика, а други је усвајање постојећих ликовних конвенција које налажу приказивање позитивних ликова већим од негативних ликова (Спасојевић, 2010). Дијете које крупно црта/слика предмете и ставља их на средину папира је сигурно у себе и чврсто стоји на земљи. Дијете које црта мале ствари у доњем углу листа или ћошку, испољава своју несигурност или неспособности да се суочи са одређеним проблемом.

Значајан елемент анализе дјечијих радова је и боја. Велик број пројективних тестова користи боју као фактор који помаже у стварању потпуне слике о личности. Мандрапа (2015) се у свом раду осврће на истраживања у којима се дошло до закључка да дјевојчице користе више боја у ликовном стваралаштву у поређењу са дјечацима, те да су у питању најчешће боје топлијих нијанси, док дјечаци чешће користе хладне боје попут плаве. Свакако, то не мора да

буде случај. Примјер адекватно одабраних боја када је у питању дјечији цртеж дат је у наставку рада (Слика 9).

Слика 9. Цртеж у којем су заступљене и топле и хладне боје

Извор: Мандрапа, 2015.

Плаву боју воле малишани коју су брижни и уживају у друштву. Црвена је боја узбуђења и једна од боја коју дјеца највише воле да користе. Њу посебно користе дјеца која су знатижељна и која не желе ништа да им промакне. Роза боја означава потребу за љубављу и поштовањем и омиљена је боја дјевојчица. Зелена је симбол дјеце која желе да буду другачија, која воле слободу, која су умјетничке душе и веома интелигентна. Жута одражава интелигенцију и веселу, топлу природу попут сунца. Када су у питању линије и фигуре које говоре о нивоу самоконтроле и рационалности, Спасојевић (2010) примјећује да танке и испрекидане линије су знак круте личности или несигурности. Обле линије упућују на скромност. Издужене линије су знак агресивности. Цик-цак линије су одлика непоуздане дјеце, промјењивог карактера. Праве линије упућују на самоувјереност или агресивност. Фигуре без детаља бирају личности склоне сањарењу, рјечитости, али су нереални. Ситне и детаљне фигуре су одлика реалистичне особе. Линије промјенљивог интензитета најчешће су избор дјетета које није нарочито истрајно.

Импулсивна дјеца најчешће цртају велике људе, без врата, са примјетном асиметријом екстремитета. Забринута дијете често црта или слика облаке, кишу, људе без очију и сл. Дијете које осјећа љутњу истиче велике шаке и зубе, укрштене очи или дугачке руке, док несигурно дијете приказује мале главе, људе без руку и сл. Још један од значајних аспеката дјечијег ликовног изражавања је и њихов избор ликовног материјала. Да ли ће дијете изабрати графитну оловку или посегнути за оловком у боји зависи од нивоа његовог менталног развоја. Шарлота Билер је једна од првих која се бавила овим истраживањем и том приликом дошла до закључка дјеца постепено откривају боје као особину ствари. Они уживају у њима одмалена, али као особину одређеног предмета је не схватају одмах. Чим је као такву прихвате дјеца не испуштају оловку у боји из руку (Марковић и Тодоровић, 2016).

Дјечије стваралаштво не треба посматрати искључиво са становишта утврђивања развојног нивоа дјетета, већ и његове личности. Уколико дијете предшколског узраста именује свог човјечуљка онда је тај човјечуљак и представа неке личности коју оно познаје. На дјететовом цртежу ће бити видљиви неки детаљи те личности које су карактеристичне за исту. Уколико дијете објасни свој цртеж догађајима из свог искуства онда се може утврдити у каквом је емоционалном односу са том особом. Истраживања су показала да дјеца која се боје, која су несигурна и плашљива често своје цртеже уоквирују или их цртају врло малене у углу папира.

Цртање, једнако ефикасно као и игровна активност може бити дијагностички инструмент за упознавање дјететове личности и нивоа његовог интелектуалног развоја. Поред тога, значајно је истаћи да се цртеж примјењује и као терапијско средство. Како је предмет рада више усмјерен на аспекте развоја дјечије личности путем ликовног стваралаштва, првенствено је потребно анализирати функцију цртежа у функцији упознавање дјететове личности. У том

смислу истиче се познати Гудинаф тест цртања људске фигуре. С друге стране, постоје бројни примјери дјечијих цртежа који говоре о одређеном проблему у развоју личности дјетета. Један од таквих примјера приказан је у наставку рада (Слика 10).

Слика 10. Цртеж седмогодишњег дјечака са проблемом емоционалне неприлагођености

Извор: Брковић, 2011.

Савремене стандардизације тестова Гудинаф објавио је Дејли Харис који је полазио од тога да је цртеж један од показатеља перцептивно-појмовног развоја дјетета. Такође је истакао да је цртеж итекако од користи за процјену црта личности, с обзиром на то да дјеца истог IQ-а цртају квалитативно различите цртеже, те се кроз њих могу добити и додатни подаци повезани са индивидуалношћу дјетета које црта. Уколико се прати став овог аутора да цртеж заправо говори о нивоу перцептивно-појмовног развоја, онда је најадекватније тест користити за проучавање интелектуалне зрелости дјетета. Гудинаф тест је у најширој примјени управо као тест интелектуалне зрелости за почетно школовање (Игњатовић и сар., 1997).

Закључак

Цртежи су један од најреалнијих показатеља поимања свијета из дјечије перспективе. За дијете, ликовни израз није умјетност, већ начин изражавања тј. испољавања емоција. Свака од фаза ликовног изражавања о којој је било ријечи у раду посједује одређене карактеристике које је издвајају од претходне, али оно што је најзначајније је то што је свака фаза повезана са нивоом интелектуалног развоја дјетета и развоја његове личности. Родитељи и наставници треба да раде на подстицању ликовног стваралаштва код дјеце, јер тиме не подстичу само њихов напредак у области ликовне културе, већ и укупан развој њихове личности. Поред тога, детаљнијим прегледом ликовних радова могу доћи до скривених порука које дјеца шаљу кроз своје стваралаштво, а које нису пренијела директно. Дјеци је потребно обезбиједити различите материјале и уважити ликовни израз који је њима својствен, јер ће се на тај начин подстаћи њихово самопоуздање и креативност. У ликовном васпитању је врло значајна систематичност и адекватан избор методичких посутака који доприносе развоју когниције као кључног развоја стваралачких способности. Уважавањем њиховог стваралаштва, као њиховог личног печата, и њиховом детаљном анализом отвара се прозор у свијет дјечијих тежњи, жеља, мотива, страхова и недоумица, односно оних најдубљих аспеката дјечије личности. Врло је значајно праћење свих аспеката развоја личности путем ликовног стваралаштва – социо-емоционалног, интелектуалног, физичког, развоја опажања, естетског и развоја креативности. Праћење је неопходно како би се обезбиједила подршка наведеним аспектима развоја. Адекватну подршку пружиће само они који схвате да изражавање кроз умјетност дјеци омогућава да комуницирају своја осјећања и искуства, развију социјалне вјештине и стекну осјећај припадности и самопоуздања.

Литература

1. Азра (2022). преузето 20.6.2023. са сајта <https://azra.ba/vijesti/261379/sta-se-krije-iza-mastovitog-djecijeg-uma/>
2. Брковић, А. (2000). *Развојна психологија*. Ужице: Учитељски факултет Универзитета у Крагујевцу.
3. Брковић, А. (2011). *Развојна психологија*. Чачак: Регионални центар за професионални развој запослених у образовању.
4. Balić-Šimrak, A. (2010). Predškolsko dijete i likovna umjetnost. *Dijete, vrtić, obitelj*, 16-17 (62-63), 2-8.
5. Дивљан. С. (2012). Интелектуални развој дјетета – од шкрабања до пуног ликовног израза. *Сварог бр. 4*, 316-227.
6. Дјечији цртеж (2022). Универзитет у Црној Гори, преузето 12.1.2023. са сајта https://www.ucg.ac.me/skladiste/blog_2990/objava_69656/fajlovi/Dje%C4%8Diji%20crte%C5%BE.pdf
7. Игњатовић, Т., Вујанић, Љ., Радош, К., (1997). *Приручник за Гудинаф – Харис тест цртања људске фигуре*. Београд: Центар за примјењену психологију.
8. Индекс.хр (2023). преузето 20.6.2023. са сајта <https://www.index.hr/lajk/poster/244256/15-urnebesnih-crteza-koji-dokazuju-da-djeca-gledaju-svijet-na-potpuno-drugaciji-i-zabavniji-nacin>
9. Каменов, Е. (2006). *Васпитно-образовни рад у дјечијем вртићу – Општа методика*. Нови Сад: Драгон.
10. Карлаварис, Б. (1979). *Ликовно васпитање*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
11. Кокс, М. (2000). *Дјечји цртежи*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
12. Мандрапа, Љ. (2015). *Шта нам говоре дјечији цртежи?*, преузето 13.1.2023. са сајта <https://novakdjokovicfoundation.org/sr/sta-nam-govore-deciji-crtezi/>
13. Клик (2014). Шта дјечији цртежи говоре о њиховој интелигенцији?, преузето 20.6.2023. са сајта <https://www.klix.ba/lifestyle/bebe/sta-djeciji-crtezi-govore-o-njihovoj-inteligenciji/140820090>
14. Марковић, О., Тородовић, В. (2016). Дјечије ликовно стваралаштво – значење и значај. *Нова школа бр. 9(1)*, 287-308.
15. Спасојевић, П. (2010). Дјечји цртеж, преузето 12.1.2023. са сајта http://pspasojevic.blogspot.com/2010/11/blog-post_14.html
16. Simonton, D. K. (2000). Creativity: Cognitive, personal, developmental, and social aspects. *American psychologist*, 55(1), 151.
17. Тодоровић, В. (2014). Ликовни израз у служби дјечијег развоја. *Нова школа 9(1)*, 127-135.
18. Филиповић, С., Каменов, Е. (2009). *Мудрост чула III дио – Дјечје ликовно стваралаштво*. Нови Сад: Драгон.
19. Филиповић, С., Војводић, М. (2019). Утицај естетског васпитања на формирање личности идентитета дјеце и младих. *Социолошки преглед бр. 2*, 556-576.

Summary

Each child's artistic expression is a significant form of overall personal development. Therefore, it is important to discuss the importance of children's artistic creation and the development of their personality in all aspects: socio-emotional, intellectual, physical, perceptual development, aesthetic, and creative development. The subject of this paper is focused on the aspects of children's personality development through artistic creation. The paper aims to highlight the fundamental advantages that art culture and creative work, in general, bring to personality development, as well as to address the question of how products of children's artistic creations reflect their personality and in what ways we can support and enhance individual aspects of children's personality development.

Keywords: personality development, artistic creation, children, creative work.